

DE GROTE LEEMTE

Nooit gestelde vragen over de Eerste Wereldoorlog

Illustratie cover: het Portugese monument te La Couture, in de Franse Leievallei.

De ultieme droom van elke soldaat in een oorlog: de dood te overwinnen, zij het tijdelijk, en te kunnen kiezen voor het leven?

Luc Vanacker

DE GROTE LEEMTE

Nooit gestelde vragen over de Eerste Wereldoorlog

D/2014/45/148 | ISBN 978 94 014 1710 5 | NUR 686 / 689 / 688

Vormgeving cover: Compagnie Paul Verrept

Vormgeving binnenwerk: theSWitch

© Luc Vanacker & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2014

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediadivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

*Niets van deze uitgave mag verveelvoudigd worden en of
openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie,
microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.*

Uitgeverij LannooCampus
Erasme Ruelensvest 179 bus 101
3001 Leuven | België
www.lannoocampus.be

‘Überzeugungen sind gefährlichere Feinde der Wahrheit als Lügen.’
(*Friedrich Nietzsche*)

‘Seule la vérité peut affronter l’injustice. La vérité, ou bien l’amour.’
(*Albert Camus*)

Inhoud

Voorwoord door Dominiek Dendooven (In Flanders Fields)	9
Inleiding	II
1 Het begin	15
De regisseurs	20
2 Een minoritair revanchisme	29
Het systeem Delcassé	35
Nationalisme	37
Elzas-Lotharingen	42
Strijd om de hegemonie in Europa	46
3 De aanslag in Sarajevo	53
Doucet	56
Sarajevo	58
De Zwarte Hand	61
Ultimatum	62
4 De IJzer: de late inundatie	69
Het idee	73
Cogge en Geeraert	73
Dingens versus Nuyten	74
De timing	78
In overleg met Frankrijk	80
De bruggen	81
<i>Koning Albert</i>	89
5 Diksmuide en de monumentenstrijd	99
Een monument voor de overwinning?	102
Toch een gedenkteken voor de fusiliers marins	103
Een anti-imperialistische furie	106
Foute historische beeldvorming	107
Geheim militair akkoord	110
Waarom een bruggenhoofd?	112
<i>Slavernij en slavenhandel</i>	115
<i>IJzertoren en Pax-poort</i>	119

6	Veurne, een open stad?	125
	De maatregelen	128
	Internationale overeenkomsten	130
	Directe en indirecte maatregelen	132
	Een monument voor een divisie	133
	De grote zuivering	136
	<i>De funderingsmythe van het Vlaams nationalisme</i>	138
7	Een proefterrein voor chemische oorlogsvoering	145
	Chloorgas	150
	Fosgeen	150
	Mosterdgas	151
	Operatie Strandfest	152
	Buntschieten	154
	Het eerste gebruik van mosterdgas	155
	Bruchmüller tactiek	156
	De Belgen	158
	Joods hyperpatriottisme?	160
8	Een exemplarische medische dienstverlening	165
	Zieken en gewonden	177
	Witte engelen en avonturiersters	182
	<i>Joe English</i>	188
9	Het vergeten zeefront	193
	U-boten	197
	Dover Patrol	199
	De ‘monsterkanonnen’	203
	En verder	215

Voorwoord

Al meer dan vijftien jaar ken ik Luc Vanacker als een toegewijd en kritisch ‘grandeguerrist’, een ware kenner en eeuwige student van de Grote Oorlog. Die kritische ingesteldheid blijkt ook uit de negen uitstekende essays die hij in dit boek presenteert. Ongenoegen over de bestaande geschiedschrijving en een verlangen naar het kennen van de historische waarheid achter een gebeurtenis, vormen zijn ultieme drijfveer.

Voor het gilde van academisch gevormde historici zijn mensen als Luc en bundels zoals deze noodzakelijk. Mocht er geen risico bestaan om verkeerd begrepen te worden, ik zou bijna van een ‘noodzakelijk kwaad’ spreken: niemand houdt er immers van bekritiseerd te worden en velen zijn ervoor beducht om grote namen voor het hoofd te stoten. Niet zelden ligt twijfel aan de basis van zijn geschriften; twijfel of wat de officiële geschiedenis hem vertelt wel de volledige waarheid is. God noch klein Pierke zijn heilig in de ogen van Luc Vanacker en daarvoor dient hij geprezen te worden. Stellingen die soms al decennia door grote historici als vaststaande waarheid verkondigd worden, houdt hij rigoureus onder de loep. Wanneer hij op een voordracht of colloquium het woord vraagt, weet je dat er nagedacht zal moeten worden en dat een leuk weetje als antwoord niet zal volstaan.

Ook voor zichzelf is Luc Vanacker veeleisend: tevreden is hij pas als het onderste uit de kan is gehaald en elk beschikbaar werk over een onderwerp is nagepluisd. Hij tracht tot sluitende verklaringen te komen, maar hoeft zich er tevens voor om niet in een of ander politiek of historiografisch hokje gestopt te worden. Een tegendraadse eerlijkheid kenmerkt hem: is hij niet akkoord met een visie, dan verkondigt hij dat luidop. Als hij zich wel in iets kan vinden, dan wordt dat even duidelijk vermeld. Nuance is daarbij voor hem van groot belang.

Dit boek is bedoeld voor mensen die echt geïnteresseerd zijn in de Eerste Wereldoorlog. Hoewel bijzonder vlot geschreven, vereist het een zekere voorkennis. Het biedt verdieping voor degenen die vertrouwd zijn met de Grote Oorlog; de Eerste Wereldoorlog voor gevorderden als het ware. Ook al ben ik het niet honderd procent eens met alle stellingen die in dit boek verkondigd worden, onafhankelijke denkers over de Eerste Wereldoorlog, zoals Luc, verdienen alle respect. Daarom vond ik het een eer om voor deze bundel kritische opstellen het voorwoord te mogen schrijven.

Dominiek Dendooven
In Flanders Fields Museum

Inleiding

De herdenking van de Grote Oorlog is dezer dagen zeer actueel en er wordt veel over gesproken. De herdenkers hebben er zelfs een 'o' aan toegevoegd om die oorlog nog 'groot' te doen lijken. Maar weten we wel wat we herdenken? Is daar inhoudelijk ook over nagedacht?

De voorbije jaren heb ik veel over die oorlog gelezen en opgezocht en ik heb er af en toe ook een stukje over geschreven, met name over de noordelijke of de 'kleine' Westhoek. Daarbij viel me op dat er in onze kennis nog vele leemtes zitten. Waarom heeft men aan de IJzer zolang gewacht met de reddende inundatie? Heeft Jules Jacques in zijn eentje de Duitsers een halt toegeroepen in Diksmuide, zoals op de Grote Markt gesuggereerd wordt? Verdient generaal Michel het om 'de redder van Veurne' genoemd te worden? Klopt het dat het IJzerfront na 1914 een niet-actief front was? Hoe komt het dan dat toch 12 procent van de gemobiliseerde Belgen overleed? In welk museum wordt het zeefront herdacht? Welke rol speelde onze koning-ridder Albert? Was hij een pacifist? Kon hij neutraal blijven? Heeft hij meegeschud aan de wieg van het Vlaams-nationalisme? Waarom gebruikten de Duitsers al twee dagen vóór Ieper mosterdgas in de sector Nieuwpoort? Hoe kon dokter Depage een universitair ziekenhuis bouwen in een vaste constructie op amper dertien kilometer achter het front, terwijl alle andere legers hun veldhospitelen in tenten onderbrachten? Welk nut hadden nog bestaande loopgraven vijftien kilometer achter het front? Wat deden al die 'monsterkanonnen' hier?

Maar dit zijn kleine leemtes. De grote leemte situeert zich in onze kennis over de aanloop tot die oorlog. In veel boeken en musea wordt het voorgesteld alsof de oorlog begon met de inval in België op 4 augustus 1914. En daarmee wordt alle verantwoordelijkheid bij Duitsland gelegd. Nochtans begon de Europese oorlog aan het oostfront met de algemene mobilisatie van Rusland, dat daarmee reageerde op een lokaal conflict tussen Oostenrijk-Hongarije en Servië. En Rusland was een bondgenoot van Frankrijk, dat in 1870-1871 een oorlog tegen Duitsland verloor en toen Elzas-Lotharingen moest afstaan.

Moderne Franse historici menen dat revanchistische gedachten over dat verlies geen rol meer speelden in 1914, maar getuigen die toen leefden, oordelen daar anders over, zoals ze ook vertellen over de oplopende nationalistische gevoelens na beide Marokkocrises. Frankrijk krijgt dus in dit

boek wat meer aandacht dan doorgaans het geval is in publicaties over de oorzaken van de oorlog.

Zo te zien is er na honderd jaar nog meer dan voldoende stof tot discussie. In dit boek probeer ik op enkele vragen een antwoord of een aanzet tot een antwoord te geven. Ik heb dit karwei ernstig opgevat. De laatste jaren van mijn actieve loopbaan als leraar geschiedenis en maatschappelijke vorming gaf ik minder uren les om me beter op dit werk toe te kunnen leggen. Ik heb mensen opgezocht in Servië, in Oostenrijk, in de Elzas. Ik werd lid van universitaire bibliotheken in België en Frankrijk om vaak moeilijk te vinden publicaties te kunnen raadplegen. Ik heb daarbij veel hulp gehad van het IFF-Kenniscentrum en van bibliotheken en archieven. Ik ben vooral de tegendraadse collega's dankbaar die mijn werk lazen en van commentaar voorzagen, net als degenen die me recente buitenlandse werken bezorgden. Hoewel ik zeker mensen vergeet, wil ik toch een woord van dank uitspreken aan het adres van Dominiek Dendooven, Guido Demerre, Frans Descamps, Guido Mahieu, Jeannick Vangansbeke, Patrick Vanleene en Roger Verbeke voor de nuttige tips en/of 'filosofische' discussies. Maar uiteraard blijf ik alleen verantwoordelijk voor wat ik geschreven heb.

Plato vond gematigdheid en wijsheid, naast moed en rechtvaardigheid, deugden die het nastreven waard zijn. En daar sluit ik me volledig bij aan. Ook sociale inzet, de vrijheid om het goede te doen en respect voor het milieu vind ik waarden waar we als gemeenschap zorg voor moeten dragen. Iemand die me in een politiek hokje wil stoppen, heeft dus keuze te over. Hoewel iedereen er politieke voorkeuren op nahoudt en oorlog, vooral oorlog, veel met politiek te maken heeft, heb ik me – zoals onze koning voor het grootste deel van de oorlog – neutraal proberen op te stellen.

Ik ben me ervan bewust dat ik vrij compact schrijf, maar dat tast de essentie niet noodzakelijk aan. Een bibliografie ontbreekt omdat ik de belangrijkste geraadpleegde werken al in de eindnoten heb vermeld. Ook dat bespaart papier.

Dit werk wilde ik in eerste instantie aan mensen in mijn naaste omgeving opdragen, maar de voorbije jaren heb ik ook veel gesneuvelden beter leren kennen. Zoals de man voor wiens zerk plots een kruisje staat met de naam van zijn in Afghanistan overleden achterkleinzoon. Of de kleinzoon die de as van zijn vader onder een graszode strooit op het graf van zijn grootvader. Ze hebben hem geen van beiden gekend, maar ze willen er toch verbonden mee blijven. Of de dochter die een fotootje van haar

moeder in een sleutelhanger aan de grafsteen van haar vader hangt, omdat zij niet bij haar man begraven kan worden. Dan besef je dat er toch iets groots is aan die oorlog, met name de familie die we erdoor geworden zijn. Aan die familie draag ik dit werk op.

Niet alleen het landschap, maar ook de graven van de mensen, hun verborgen resten, hun sporen op monumenten en in bibliotheken en archieven blijven de getuigen van de Grote Oorlog. Was hun dood zinloos? Dat is alleen maar het geval als we uit het grote verhaal van oorzaak en gevolg geen lessen trekken, want die tonen zich alleen aan wie ze zoekt.

Dood zijn ook zij pas als wij hen zijn vergeten.

1

HET BEGIN

In het vernieuwde In Flanders Fields Museum te Ieper staat de bezoeker voorbij de verscheurde wereld van de belle époque meteen met beide voeten op een plattegrond van België. Aan speren in het hart van de martelaarssteden Dinant, Leuven, Tamines enzovoort, beklijven beelden van Duitse gruweldaden. Op een informatiepaneel vernemen we het bestaan van de Triple Alliantie en de Triple Entente. Op een ander paneel komen kort beide Marokkocrises en de Balkanoorlogen aan bod. Maar het verband met de Duitse inval in België ontbreekt. Ook het boek *De Grootte Oorlog* van Sophie De Schaepdrijver begint met ‘de vreselijkste misdaad’ in de zomer van 1914.

Dit zijn geen uitzonderingen. Veel West-Europese musea en boeken over de Eerste Wereldoorlog beginnen met de Duitse inval in België op 4 augustus 1914. Ik ervaar dat als een ernstig tekort, omdat daardoor – al of niet bewust – de verantwoordelijkheid voor het uitbreken van die oorlog volledig bij Duitsland wordt gelegd. Nochtans werd de Eerste Wereldoorlog niet alleen uitgevochten in West-Europa, maar door het bestaan van allianties evenzeer in Oost-Europa.

Als we aannemen dat mobilisatie gelijkstaat met het openen van de vijandelijkheden – wat in 1914 in beide kampen aanvaard werd¹ – dan mengt de *Triple Entente* (Rusland, Frankrijk en Groot-Brittannië) zich als eerste in een lokaal geschil tussen Servië en Oostenrijk-Hongarije door op 29 juli volledig te mobiliseren tegen de *Triple Alliantie* (Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en het weifelende Italië). Onder de zelfgekozen ‘dwang’ van het Schlieffenplan² reageert Duitsland op de Russische mobilisatie met een aanval op Frankrijk door België heen. Het Franse kamp valt dus aan in het oosten, terwijl het verdedigt in het westen. Bij het Duitse kamp is het juist andersom. En de volgorde is chronologisch.

Om een en ander wat gemakkelijker te kunnen volgen, presenteer ik hier schematisch een aantal belangrijke gebeurtenissen tussen de aanslag en de inval in België.

Het nabije begin	
28 juni 1914	Aanslag in Sarajevo.
20-23 juli	Bezoek van de Franse president Poincaré aan Sint-Petersburg, de hoofdstad van Rusland.
23 juli	Oostenrijk-Hongarije stelt een ultimatum aan Servië.
28 juli	Oostenrijk-Hongarije verklaart de oorlog aan Servië na een gedeeltelijke mobilisatie.
29 juli	Rusland mobiliseert gedeeltelijk, maar achter de rug van de tsaar om wordt een algemene mobilisatie bevolen. De tsaar tekent ook die op 30 juli. Recent onderzoek toont aan dat mobilisatie al begonnen was op 25/26 juli. ³
31 juli	Oostenrijk-Hongarije mobiliseert volledig.
1 augustus	Duitsland mobiliseert volledig en verklaart Rusland de oorlog. Frankrijk mobiliseert volledig. Groot-Brittannië mobiliseert de vloot (Churchill, met instemming van Grey).
2 augustus	Duitsland vraagt België de vrije doorgang en valt Luxemburg binnen, dat geen weerstand biedt.
3 augustus	Groot-Brittannië mobiliseert volledig.
4 augustus	Duitsland verklaart België de oorlog en valt binnen. Groot-Brittannië verklaart Duitsland de oorlog.

De Eerste Wereldoorlog lijkt een oorlog tussen twee machtsblokken, maar we mogen ons geen zand in de ogen laten strooien; het is wel degelijk een Tweede Frans-Duitse Oorlog. De Eerste was in 1870 begonnen door Napoleon III, maar uitgelokt door Bismarck. Toen stond Frankrijk geïsoleerd. In 1914 zijn de rollen omgekeerd en staat Duitsland met het zwakke Oostenrijk-Hongarije alleen, terwijl Frankrijk zich van sterke bondgenoten voorzien heeft. Het is de taak van een van die bondgenoten om de vijandelijkheden te beginnen, waardoor Duitsland Frankrijk zal aanvallen. Het Schlieffenplan is immers al geruime tijd algemeen bekend⁴ en door een neutraal land trekken werd pas achteraf door de Tweede Conventie van Den Haag (1907) verboden. De Duitse aanval op Frankrijk is een noodzakelijke voorwaarde om Groot-Brittannië over de streep te trekken, om te beletten dat Italië de kant van Duitsland kiest én om de pacifistische socialistische oppositie in eigen land over te halen tot een *union sacrée*.

Cambridge-professor Christopher Clark noemt dit het *Balkan inception scenario*, een scenario waarbij de oorlog in de Balkan begint. Het was bedacht door Maurice Paléologue, toen hij nog Frans ambassadeur was in Bulgarije (1907-1913). Na de Tweede Balkanoorlog wordt het verfijnd tot het *Serbia inception scenario*.

Ook nu reik ik eerst een schema aan met de belangrijkste gebeurtenissen in een al iets verder verleden.

Het verre begin	
1870-1871	Eerste Frans-Duitse Oorlog. Duitsland veroverd de Elzas en een deel van Lotharingen.
1882	Triple Alliantie (of Dreibund) met Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië.
1894	Frans-Russische Alliantie met een geheim militair verdrag (1892).
1904	Entente Cordiale tussen Frankrijk en Groot-Brittannië. In feite is dat een defensieve alliantie (Grey). ⁵
1905-1906	Eerste Marokkocrisis, waarbij Duitsland zich verzet tegen de Franse kolonisatie van een deel van Marokko. Maar tijdens de Conferentie van Algeciras staat Duitsland geïsoleerd.
1908	Oostenrijk-Hongarije 'annexeert' Bosnië-Herzegovina dat het al sinds 1878 bestuurt.
1911	Tweede Marokkocrisis waarbij Frankrijk heel Arabisch Marokko koloniseert en Duitsland ter compensatie een stukje van Frans-Congo krijgt.
1912	Ontstaan van de Balkanbond met Servië, Bulgarije, Griekenland en Montenegro. Eerste Balkanoorlog: de landen van de Balkanbond bevrijden zich van de Ottomaanse bezetting.
1913	Tweede Balkanoorlog: Servië en Griekenland strijden tegen Bulgarije om Macedonië.

Merkwaardig oorlogsgedenkteken te Bouvines, bij Rijsel. Het vermeldt niet de duur van het conflict (1914-1918), zoals meestal het geval is. Het verwijst naar de slag bij Bouvines zeven eeuwen vroeger (1214-1914)! Toen versloeg een Franse koning (Filips II August) voor het eerst een Duitse keizer (Otto VI), dankzij de inzet van zeventien stedelijke milities.⁶ Er staat ook een citaat op van Paul Bourget: ‘La bataille de la Marne, c’est Bouvines renouvelé à sept cents ans de distance.’

De regisseurs

Als je het kader waarbinnen je de Eerste Wereldoorlog ter sprake brengt – in de ruimte beperkt tot het westelijk front en in de tijd vanaf de inval in België – dan kun je feitelijk alleen het verhaal brengen van de burgerbevolking en van ‘the lions and the donkeys’ om het met een bekende, maar weinig genuanceerde uitdrukking te zeggen. Of met een titel van Lut Ureel het verhaal van *De kleine mens in de Grote Oorlog*.

Daar slaagt *In Flanders’ Fields* wonderwel in. Maar ik blijf met de vraag zitten of je door de museumbezoekers te confronteren met de gruwelen van de oorlog je daarmee de vrede dient. Je wordt overweldigd door hoe erg het wel was, maar heeft het wat verhelderd?

Ik heb niets tegen *De kleine mens in de Grote Oorlog*. Integendeel. Persoonlijke verhalen en literaire teksten kunnen je belevenissen en gebeur-

tenissen beter laten aanvoelen. Ook moderne projectietechnieken maken duidelijk hoe alles verlopen is. Maar ik vraag me af of we daardoor 'de kleine oorlog van de grote mannen' niet uit het oog verliezen? Om in de terminologie van *Animal Farm* te blijven: waar blijven in dit verhaal de haviken die de leeuwen en de ezels in kampen verdelen en ze tegen elkaar opzetten, nadat ze de laatste duiven opgepeuzeld hebben? Als er een scenario is, wie zijn dan de regisseurs?

Met dergelijke vragen begeven we ons op een bevroren IJzervlakte, glad en vol wakken. De oorzaken van de oorlog zijn complex, maar door enkel het halve verhaal te vertellen over 'een onrustig Duitsland' of een 'idiot in Oostenrijk-Hongarije',⁷ doen we de waarheid geweld aan en laten we onrechtvaardigheid woekeren. Daar is de vrede ook niet mee gediend.

Christopher Clark kiest er in *The Sleepwalkers* voor om niet in te gaan op de vraag *waarom* het tot een oorlog is gekomen, omdat dit de schuld-vraag met zich meebrengt. Hij heeft het liever over *hoe* de oorlog is ontstaan. Maar door te beschrijven wat er gebeurd is – wat hij uitstekend doet – leg je automatisch ook verantwoordelijkheden vast. Zijn conclusie dat verantwoordelijke politici en diplomaten als slaapwandelaars in de oorlog zijn gestapt, strookt dan ook niet met het feitenmateriaal dat hij presenteert.

Het valt op dat in de aanloop naar de eeuwherdenking vooral de Angelsaksische wereld nog bezig is met de oorzaken van die oorlog en nieuw materiaal aanlevert uit onder meer Russische archieven (die tot 1989 niet toegankelijk waren). In Duitsland gaat de meeste aandacht naar de Tweede Wereldoorlog en blijkbaar wordt alleen in Weimar nog onderzoek verricht naar de Eerste Wereldoorlog. Professor Michael Epkenhans erkent bijvoorbeeld dat Duitsland verantwoordelijkheid heeft voor het uitbreken van de oorlog, maar hij onderschrijft ook de vaststelling dat Duitsland omsingeld (*Einkreisung*) was door vijandig gezinde burens.⁸ In Frankrijk houdt de school van Péronne het vooral bij de geschiedenis van de kleine mens in de Grote Oorlog, maar ze heeft ook veel geïnvesteerd in een campagne om aan te tonen dat het revanchisme minoritair was, dat het met andere woorden geen meerderheid had. Daarop kom ik in het volgende hoofdstuk terug.

Het punt dat ik hier wil maken, is dat we kunnen spreken van een vorm van regisseren bij het isoleren van Duitsland en bij het uitvoeren van het Serbia inception scenario. Ik zal dit duidelijk proberen te maken met twee voorbeelden.

De Eerste Marokkocrisis (1905-1906) leidt in Frankrijk tot een nationalistisch reveil⁹ en tot het versterken van de entente met Groot-Brittannië. Er komt bijvoorbeeld een Expeditionary Force voor een eventuele inzet in Europa (1907). Ook de Britse en de Duitse vloot worden uitgebreid. Dit leidt in Groot-Brittannië tot anti-Duitse gevoelens, hoewel er tussen beide landen voordien nooit een oorlog is geweest.

Door de Conventie van Madrid in 1880 is de integriteit van Marokko gegarandeerd door twaalf landen en zowel Frankrijk als Duitsland hebben er handelsposten. In 1905 wil de Franse minister van Buitenlandse Zaken, Théophile Delcassé, er de Franse invloed uitbreiden. Duitsland reageert met een bezoek van keizer Wilhelm II aan Tanger (31 maart 1905), waar hij een toespraak houdt ten gunste van Marokkaanse onafhankelijkheid en het behoud van de vrijhandelszone.

Er komt een internationale conferentie in het Spaanse Algeciras, waar Duitsland vaststelt dat het alleen staat. In ruil voor geheime toezeggingen aan Groot-Brittannië (in Egypte, met het voor de Indiavaart belangrijke Suezkanaal), aan Italië (in het huidige Libië) en aan Spanje (in het niet-Arabische noorden van Marokko), steunen die landen Frankrijk in haar plannen om van het Arabische deel van Marokko een protectoraat te maken.

Tijdens de Tweede Marokkocrisis (1911) verbreekt Frankrijk het Frans-Duitse akkoord van 1909, dat voorziet in een gezamenlijk project om het land te ontwikkelen, maar het verbreekt ook de akkoorden van Algeciras door een militaire expeditie te ondernemen tegen Fez. Dit onder het voorwendsel dat de sultan en Franse burgers om bescherming hebben gevraagd. In feite is het geheel in scène gezet door het Franse consulaat.¹⁰ Duitsland reageert met het sturen van een kruiser (de *Panther*) naar Agadir.

In de Franse pers wordt de verontwaardiging over de Duitse reacties telkens sterk opgeklopt. Ook de Britse minister van Financiën Lloyd George, heeft het na Agadir over 'a blundering and blustering kind of diplomacy'.¹¹

Nochtans heeft Duitsland telkens een punt. In de *Histoire de la diplomatie française* meent Jean-Claude Allain dat Frankrijk Duitsland in 1905 compensatie had moeten geven. Door Duitsland uit te sluiten, heeft Frankrijk 'de eer en het prestige van Duitsland aangetast en heeft het zijn statuut van grote mogendheid genegeerd'.¹²

De Franse premier Joseph Caillaux sluit op 4 november 1911 de Tweede Marokkocrisis af met een verdrag waarbij Frankrijk de vrije hand krijgt in Arabisch Marokko, in ruil voor een stukje Frans-Congolees binnenland.

Ook dit leidt tot een nationalistische golf³ in Frankrijk. Nochtans vinden de betrokken ambassadeurs dit een redelijk akkoord. Duitsland heeft een stukje Frans-Congolees binnenland gekregen dat niet half zo groot is als de Franse winst in Marokko. Maar volgens Georges Clemenceau, Frans premier van 1906 tot 1909 en opnieuw in 1917, offert dit akkoord de mogelijkheid op tot 'elke toekomstige claim op Elzas-Lotharingen'.¹⁴ Elzas-Lotharingen staat, met andere woorden, normale betrekkingen tussen beide landen in de weg.

Na een half jaar premierschap wordt Caillaux in januari 1912 tot aftreden gedwongen na een lastercampagne in *Le Figaro*, waarop zijn vrouw reageert met het neerschieten van de directeur van die krant. Hij wordt opgevolgd door Raymond Poincaré. Die is meer dan waarschijnlijk op de hoogte van de lastercampagne die via perslekken door zijn minister van Justitie is gelanceerd. Het kabinet Poincaré kan nu de verlenging van de dienstplicht in stemming brengen (19 juli 1913). Wanneer de socialistische leider Jean Jaurès op 31 juli 1914 vermoord wordt door een 'nationalistisch heethoofd', staat niets nog de oorlogsgezinde partijen in de weg.¹⁵ In Frankrijk zijn de laatste duiven die nog met Duitsland willen onderhandelen van het toneel verwijderd.

Neutrale waarnemers zien de nationalistische omslag in Frankrijk angstvallig aan. De francofiele Britse ambassadeur Bertie valt het op dat 'de kranten oorlogszuchtig worden' en dat 'Isvolski [de Russische ambassadeur/LV] aanzet tot oorlog'.¹⁶ De Belgische ambassadeur Guillaume ziet in de 'nationalistische, jingoïstische en chauvinistische politiek van Frankrijk het grootste gevaar voor de vrede'.¹⁷

Graaf Aleksandr Benckendorff, de Russische ambassadeur in Londen, beseft dat de volle steun van Groot-Brittannië aan Frankrijk tijdens de Eerste Marokkocrisis Frankrijk 'onverzoenlijk' heeft gemaakt tegenover Duitsland. Hij beweert ook dat Frankrijk het enige land is dat in 1913 oorlog wil.¹⁸ Benckendorff had in die periode geregeld overleg met de Britse minister van Buitenlandse Zaken Edward Grey en met de Franse ambassadeur Jules Cambon, het kerncomité van de Entente. Hij wist dus waar hij over sprak.

Ook de journalist Edmund Dene Morel vindt dat Groot-Brittannië, en minister van Buitenlandse Zaken Edward Grey in het bijzonder, voorwaarden hadden moeten verbinden aan de Franse expansiepolitiek in Marokko. Hij ziet Groot-Brittannië na de Marokkocrises recht op een oorlog afstevenen.¹⁹

Na de Tweede Marokkocrisis beseft ook Duitsland dat oorlog de enige uitweg biedt om het isolement en de uitsluiting als grootmacht te doorbreken. Tijdens een zogenoemde Oorlogsraad van 8 december 1912 wordt krijgszuchtige taal gesproken. Voor de bekende historicus Fritz Fischer is dit het kernstuk van zijn bewijsvoering dat Duitsland op oorlog aanstuurt. Maar van alle besluiten tijdens die vergadering, is er niet één uitgevoerd, zodat we de Fischerthese sterk moeten afzwakken.²⁰ Duitsland heeft geen scenario om zelf een oorlog te beginnen. Het Schlieffenplan is een noodoplossing in geval van een tweefrontenoorlog.²¹

Het tweede voorbeeld is het ultimatum van Oostenrijk-Hongarije aan Servië. Dat ultimatum wordt pas op 23 juli aan Servië overhandigd, op het ogenblik dat de Franse president Poincaré al op de terugweg is van zijn bezoek aan Sint-Petersburg. Frankrijk is echter al op 20 juli van de komst van het ultimatum op de hoogte, zodat het op de Frans-Russische top zeker ter sprake zal zijn gekomen.

Nu bestaan er merkwaardig genoeg geen officiële documenten van die top en evenmin spreekt de Franse ambassadeur Paléologue erover in zijn dagboek. We weten wel dat Sazonov, de Russische minister van Buitenlandse Zaken, het al op 24 juli heeft over 'une guerre européenne' en Paléologue beweert op 25 juli in Warschau dat 'het ditmaal oorlog is'.²² Op die dag beginnen de Russen feitelijk te mobiliseren. Bij zijn terugkeer in Duinkerke op 29 juli 1914 hebben verschillende getuigen Poincaré horen zeggen: 'C'est la guerre.' Frankrijk was dus vastbesloten om een lokale oorlog tussen Oostenrijk-Hongarije en Servië uit te buiten om een Europese te ontketenen. Op dat ogenblik was er immers nog geen oorlogsverklaring van Duitse kant.

In het 'Oranje boek' dat nog tijdens de oorlog is uitgegeven, heeft Rusland de algemene mobilisatie van Oostenrijk-Hongarije met drie dagen geantedateerd, waardoor het lijkt alsof de Centralen (met Duitsland) de vijandelijkheden zijn begonnen en niet de Geallieerden (met Frankrijk). Ook Frankrijk heeft (in *Le Livre Jaune* en via de Quai d'Orsay) lange tijd Oostenrijk-Hongarije ervan beschuldigd dat het als eerste de algemene mobilisatie heeft afgeroepen. Dit toont impliciet aan dat niet alleen Duitsland, maar ook Frankrijk algemene mobilisatie toen zag als het beginnen van de oorlog. Het toont ook aan dat die 'kleurboeken' waarin de betrokken landen hun diplomatieke documenten vrijgaven weinig betrouwbaar waren.

Rusland heeft uiteraard ook zelf imperialistische ambities in de richting van een natuurlijke grens met Oostenrijk-Hongarije in de Karpaten

en vooral in de richting van een vrije scheepvaartroute in de zee-engten van de Dardanellen en de Bosporus. Frankrijk moet dan ook herhaaldelijk tussenbeide komen om de Russische aanvalsplannen in de eerste plaats richting Duitse grens te sturen. Dit vindt onder meer plaats met kredieten voor de aanleg van spoorwegen voor troepentransporten. In Servië gebeurt dit vooral met wapenleveranties. Het sterke Franse geloof in het 75mm-kanon vindt zijn oorsprong in het succesvolle gebruik ervan door Servië tijdens de Balkanoorlogen.

Na het ontstaan van de entente met Groot-Brittannië (1904) is Frankrijk er vrij zeker van dat Groot-Brittannië bij een Duitse agressie tegen Frankrijk, de kant van Frankrijk zal kiezen. Frankrijk heeft er dan ook alles aan gedaan om van een vrijblijvende entente – die aanvankelijk de koloniale wedijver moest beëindigen – een bindende defensieve alliantie te maken.

Zo zijn er al in 1905 en 1906 militaire contacten waarvan de regering niet op de hoogte is.²³ Sinds november 1912 bepaalt het Anglo-French Naval Agreement dat Frankrijk het gros van haar vloot in de Middellandse Zee zal concentreren en dat Groot-Brittannië haar vloot in de Noordzee en Het Kanaal zal positioneren. Paul Cambon, die al sinds 1898 Frans ambassadeur is in Londen, maar geen Engels spreekt, zal vooral die overeenkomst uitspelen als ‘het enige plan’, wanneer op 1 augustus 1914 nog altijd driekwart van het liberale kabinet Asquith tegen interventie is. Groot-Brittannië voelt zich niet gebonden door de Frans-Russische alliantie, waar het de inhoud niet van kent. Onder druk van de Franse ambassadeur, die op het Britse eergevoel speelt, en met de steun van enkele radicale ministers (onder anderen Lloyd George en Churchill) beslist de regering pas op 2 augustus dat Groot-Brittannië tussenbeide zal komen wanneer de Duitse vloot op de Noordzee verschijnt om de Franse kust aan te vallen. Ze zal ook optreden wanneer België aangevallen wordt. Regeeringsleider Asquith en zijn minister van Buitenlandse Zaken Grey dreigen ook met ontslag, waardoor de regering zou vallen. Uiteindelijk stappen vier ministers op. Ook de Britse belangen op het Europese vasteland en wereldwijd spelen een rol.

In zijn memoires in 1938 (*The World Crisis 1911-1918*) meent Churchill nog altijd dat de Britse beslissing gebaseerd was op een ‘correcte’ (i.e. defensieve) Franse houding.²⁴ Ook haar trouwste bondgenoot heeft Frankrijk dus weten te misleiden.

Noten

- 1 Zie bijvoorbeeld de uitspraak: 'In 1914 mobilization made for war – it meant war.' In: David Lloyd George, *War Memoirs*, 1933-1934, London, Odhams Press, 1938, dl. 1, p. 26.
- 2 Een Russische mobilisatie bracht het Schlieffenplan in gevaar. Dat voorzag in een snelle uitschakeling van Frankrijk om dan het gros van de legers naar het oostfront over te kunnen plaatsen. 'Frankrijk kan wachten', zei kanselier Bethmann-Hollweg, 'wij niet.'
- 3 Sean McMeekin stelt '25 juli'. In: *The Russian Origins of the First World War*. Harvard, London, 2011, p. 45. Christopher Clark stelt '26 juli'. In: *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*. London, Allen Lane, 2012, p. 525.
- 4 Het Schlieffenplan dateerde van 1899 en reeds in 1904 had keizer Wilhelm II koning Leopold II gepolst over een vrije doorgang. Die had toen meteen Frankrijk op de hoogte gebracht.
- 5 Edward Grey, *Mémoires* (Franse vertaling). Paris, Payot, 1927, pp. 86-89.
- 6 Yves Van Buyten & Willy Vanderzeppen, *Ridderkoningen strijden om Europa*. Socius, Castelnau, 2013, p. 179.
- 7 Zie bijvoorbeeld: Geert Mak, *In Europa. Reizen door de twintigste eeuw*. Amsterdam, Atlas, 2004, pp. 68-69. Lloyd George stelt: 'No one wanted war. The possible exception is the foolish Berchtold, the Austrian Premier (...)' In: *War Memoirs*, dl. 1, p. 34.
- 8 Michael Epkenhans & Andreas von Seggern, *Leben im Kaiserreich Deutschland um 1900*. Theiss Verlag, Stuttgart, 2007, p. 54.
- 9 Eugen Weber, *The nationalist revival in France 1905-1914*. University of California Press, 1968.
- 10 Clark, a.w. noot 3, p. 195.
- 11 Lloyd George, a.w. noot 7, p. 25.
- 12 Jean-Claude Allain e.a., *Histoire de la diplomatie française*, Perrin, 2005, p. 706.
- 13 Pierre Miquel, *La troisième république*, Paris, Fayard, 1989, p. 517.
- 14 Max Gallo, *Le grand Jaurès. Biographie*. Paris, Robert Laffont, p. 505.
- 15 Tot het 'eliminieren' van Caillaux en Jaurès was onder anderen in 1913 opgeroepen door de auteur Charles Péguy (*Oeuvres en prose complètes*, Paris, Gallimard, 1992, dl. III, p. 1238). De dader Raoul Villain was lid van La Ligue des Jeunes Amis de l'Alsace-Lorraine. Hij werd na de oorlog vrijgesproken. De weduwe van Jaurès, die zich burgerlijke partij had gesteld, werd zelfs veroordeeld tot het betalen van de kosten (Gallo, a.w. noot 14, p. 583).

- 16 G. Michon, *L'Alliance franco-russe 1891-1917*, Paris, M. Rivière, 1931, pp. 40-41.
- 17 Clark, a.w. noot 3, p. 309.
- 18 Marina Soroka stelt: 'Of all the great powers only France looked forward to war.' In: *Britain, Russia and the Road to the First World War. The Fateful Embassy of Count Aleksandr Benckendorff (1903-1916)*. Farnham, Ashgate, 2011, p. 234.
- 19 Edmund D. Morel, *Ten Years of Secret Diplomacy*, London, Smith/Elder, 1915 (Een heruitgave van *Morocco and Diplomacy*, 1912).
- 20 Clark, a.w. noot 3, pp. 329-330.
- 21 Epkenhans & Von Seggern, a.w. noot 8 , p. 45.
- 22 McMeekin, a.w. noot 3, pp. 54, 68.
- 23 Clark, a.w. noot 3, p. 203.
- 24 Winston Churchill, *The World Crisis 1911-1918*, London, Odham Press, 1938, dl. 2, p. 165.